ئەندازیارێك جیاواز قسە لەشیعرو هونەرو ئەندازە دەكات

ئا: محەمەد كوردۆ

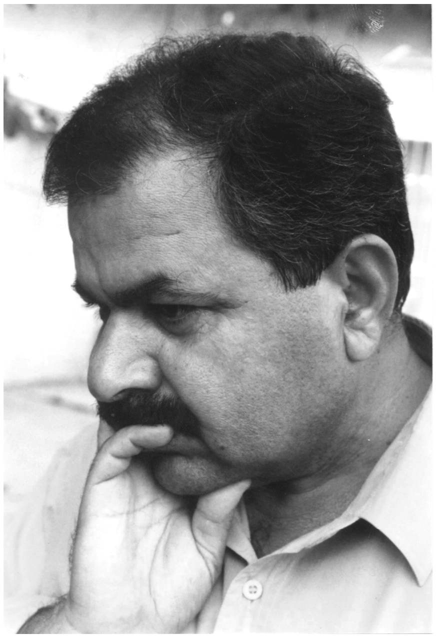

– من هەمیشە شار، یان پرۆژەی ئەندازەیی وەكو دەقێك تەماشا دەكەم، پێموایە چۆن دەبێت لەشاردا هەموو شتەكان پێكەوە كار بكەن، دەبێت لەدەقیشدا هەموو پایەكان پێكەوە لەكاردا بن.

– زمانی شیعر زمانێكی كورتبڕەو وا هەست دەكەیت زمانێكە بەپێوە وەستاوە!

– فیساغورس دەڵێت (الكون عدد و نغم) واتا گەردوون ژمارە و ئاوازە. ژمارە و ئاوازیش واتا ماتماتیك و مۆسیقا، واتا سیستمی ڕێكوپێكو پوخت، مرۆڤ لەژێر كاریگەری ئیقاعی دوو سیستمە، سیستمی گەردوون و سیستمی جەستەی خۆی، كە هەردوكیان ژمارە و ئاوازن.

– بچمە هەر شارێك یەكەم جار دەچمە كتێبخانەكانی. لەسلێمانی-ش دوا نیوەڕوانی ڕۆژانی هەینی ناچم بۆ بازاڕ چونكە زۆربەی كتێبخانەكانی داخراون، وا دەزانم بازاڕەكە چۆڵە.

تەیب جەبار، یەكێكە لەو ناوە ئاشنایانەی نێوەندی ڕووناكبیریی ئێمە، كەوێڕای هەموو سەرقاڵییەكانی بەكاری ئەندازیاری و ژیانی ڕۆژانەوە، موتابیعێكی بەردەوامی چالاكییە ئەدەبی و هونەرییەكانەو دەربارەی زۆرێكیش لەو چالاكییانە بیروبۆچوونی تایبەتی خۆی هەیە.

جگە لەمە، یەكێكە لەمرۆڤە شەیداكانی كتێبو كتێبی لەهەموو شتێك زیاتر خۆشدەوێت و خاوەنی كتێبخانەیەكی گەورەو پڕ لەكتێبی دانسقەیە.

ئەم پیاوە لەسەرەتای حەفتاکانەوە دەستی بەنووسین کردووە، بەڵام جگە لەیەك دوو شیعر هیچ کام لەشیعرەکانی بڵاونەکردووەتەوە.

لەنەوەدەکانیشەوە ناو بەناو وتاری رەخنەیی لەبارەی شارو شیعرو هونەری نیگارکێشانەوە دەنووسێت و بڵاویاندەکاتەوە.

تائێستا چەندین کۆڕیشی لەبارەی ئەندازەو ئەدەب و هونەروە گرتووە.

پێمخۆشە پێشوەخت برێك لەبارەی سەرەتای دەستپێکردنی خوێندنەوەو نوسینی خۆت و یەکەم کتێب کە خوێندووتەوە، بدوێی؟

من لەدایکبووی ساڵی (1954)م، لەباوەشی خێزانێکی جوتیاری زۆر هەژارو کەم دەرامەت گەورە بووم، دایكو باوکم نەخوێندەوار بوونو زۆر هانی منو براکانمیان دەدا بۆ تەواوکردنی خوێندن، باوکم هەرچەند نەخوێندەوار بوو بەڵام هەمیشە لەماڵدا قورئانو چەند کتێبێکی ئاینیی هەبوو، کە ئێمەو خەڵکی تر بۆمان دەخوێندەوە. بیرمە ساڵی (1963) کە سوپای عیراق پەلاماری ناوچەکەمانیدا کتێبەکانمان پێچایەوەو لەگەڵ باوکمدا لەگەلەخانی ولاخەکاندا چاڵمان بۆ هەڵکەندنو شاردمانەوە، ئێستاش ناوی یەکێ لەو کتێبانەم لەبیرە کە کتێبێکی ئاینی بوو بەناوی (فتح المعین)، کتێبێکی گەورەو بەرگ ئەستور بوو. زیاتر خۆم، خۆم پێگەیاندووە، چی لەبواری خوێندنو چی لەبواری رۆشنبیریو تا زانکۆشم تەواو کرد هاوینان کرێکاریم دەکرد و برادەریم لەگەڵ ئەدیبو نوسەراندا نەبوو. تاکو پێنجی سەرەتاییم لەلادێ خوێندووە، ساڵی (1963) کە قوتابخانەی گوندەکەمان داخرا چوومە کەرکوكو لەماڵی کاکم درێژەم بەخوێندنداو لەساڵی (1972) ئامادەییم تەواوکرد. ساڵی (1976) کۆلێژی ئەندازەی زانکۆی سلێمانیم تەواو کرد. دوو برای گەورەم هەبوو (یادیان بەخێر) لەدایکی خۆم نەبوون، گەورەکەیان نەخوێندەوار بوو، ئەوی تریان لای مەلا خوێندبووی، خوێندەواری هەبوو، ناوەڕاستی شەستەکان کە رۆژنامەو گۆڤاری ئەو کاتانەی دەهێنایەوە (ناوی رۆژنامەکانم لەبیر نەماوە) بەڵام گۆڤارەکانم لەبیرە: (الصیاد، المصور، روز الیوسف، اخر ساعه، الشبکه، الموعد، الصین المصوره) هتد... وەکو منداڵێك دەمخوێندنەوە. ساڵی (1967) رۆژنامەی (التأخی) دەرچوو، پاشکۆیەکی کوردی هەبوو بەناوی (برایی) ئەوانەشم دەخوێندەوە.

من براکانم چایچی بوون، چایخانەیەکیان هەبوو بەرامبەر خەستەخانەی (جمهوری) لەشەقامی (الپورە) و خۆشم دوای دەوامی قوتابخانە ئیشم لەگەڵدا دەکردنو چایچیەکی باش بوومو ئێستاش پێنج پیاڵە بەیەك دەست هەڵدەگرمو حەز دەکەم چایخانەیەك دابنێمو قازانجی باشە، براکانم لەئیش وکاری خەستەخانەو چارەسەری نەخۆشدا زۆر یارمەتی خەڵکیان دەدا، چونکە هەموو دکتۆرو کارمەندەکانیان دەناسی. ئێمە چاو ساردیمان پێدەدان. براکانم شیوعی بوون باڵی سەوری (قیادەی مەرکەزی)، چایخانەکەیان هەموو کەس رووی تی دەکرد دەوڵەمەند، هەژار، فەرمانبەر، کاسب، کورد، عەرەب، تورکمان، ئاسوریو هەروەها وەکو مەقەڕێکی حزبی شیوعی وابوو، پۆستەی حزب لەبەغداوە بەنهێنی دەهاتە چایخانەکەی ئێمە و ئێمەش دەمانبردەوە بۆ ماڵ و لەوێوە دابەش دەکرا. ئەندامانی راکردووی حزب لەناوەراست و خوارووی عێراقەوە دەهاتنە چایخانەکە و ئێوارەش ئێمە دەمانبردنەوە بۆ ماڵ، ئیتر یەك دوو شەو دەمانەوە و دواتر

مەفرەزەکانی حزب سەعات یەك و دووی شەو بەنهێنی دەهاتن و دەیانبردن بۆ دەرەوەی شار و لەوێوە بۆ ناو شۆرش، ئێمە ماڵمان لەگەڕەکی (شۆرجە) بوو، لەزۆربەی کۆبونەوە حزبیەکانی براکانم لەماڵی خۆمان، ئامادە دەبووم و کۆنوسی کۆبونەوەکانم بۆ دەنوسین و بەیان و بلاوکراوەکانم بۆ دەخوێندنەوە. لەتەنیشت چایخانەکەمان گەراجێکی فیتەرو غەسل تەشحیمی لیَ بوو، کوڕێکی کورد لەوی شاگرد بوو زۆر زیرەك و وریا بوو ناوی (سابیر محمود) بوو (یادی بەخێر)، چەند ساڵیك لەمن بەتەمەنتر بوو، ئەندامی حزبی شیوعی بوو باڵی سلمی (لیژنەی مەرکەزی) و دوایی بوو بەپێشمەرگە و ساڵی (1983) لەقەلادزی شەهید بوو، خوێندەوارێکی باش بوو. ساڵی (1968) کتێبی (العبرات. مستەفا لوتفی مەنفەلوتی) پێدام و وتی بیخوینەوە، ئەوە یەکەمین کتێب بوو کە خوێندمەوە و زۆر کاری تێکردم و ئێستاش چێژ لەخوێندنەوەی دەبینم. پاشان (النظرات)و (فی سبیل التاج) هەر هی مەنفەلوتی بوون و هەندی رۆمانی پۆلیسی (شارلۆك هۆڵمز، ارسن لۆبین) بۆ هێنام و خویندمەوە، بەم شێوەیە دەستم بەخوێندنەوە و کتێبکڕین کردو بەردەوام بووم. ساڵی (1968–1969) لەسێی ناوەندی بووم لەناوەندی (ئیمام قاسم) هەموو جارێك لەوانەی ئینشا (30 /30)م وەردەگرت، مامۆستای زمانی عەرەبی هەموو جار کە وەرقەکەی ئەهێنایەوە دەیوت بۆ قوتابیەکانی بخوێنەوە، دەیوت تۆ دوا رۆژ دەبی بەئەدیبێکی گەورە. کۆتایی ساڵی (1969) ژمارە (1)ی گۆڤاری (بەیان) دەرچوو، سەرەتای ساڵی (1970) ش، ژمارەی (2)ی (بەیان) و رۆژنامەی (هاوکاری) دەرچوون، هەر لەو ساڵەدا هەردوو دیوانی (سروشت و دەرون) و (بەهەشت و یادگار) ی (گۆران)م کڕی و لەگەڵ دوو بەرگ لەپەندەکانی (پیرەمێرد) و دیوانی (وەلی دیوانە) و چەند شاعیرێکی ترۆئەوانەشم کڕی و خویندمەوەو ئیتر من دەستم بەخویندنەوەی کوردی کرد، من خۆم بەقوتابی رۆژنامەی (هاوکاری) ساڵانی (1970 –1974) دەزانم، کە منی پێگەیاندو لەبواری ئەدەب و هونەردا چاوی کردمەوە. هەروەها گۆڤاری (بەیان) و (رۆشنبیری نویَ) دەوریان هەبوو بۆ من. پاشان گۆڤار و رۆژنامەی (برایەتی) و رۆژنامەی (التأخی) و گۆڤاری (شمس کردستان) و (نوسەری کورد). لەو کاتەوە تا ئێستا لەخوێندنەوە و موتابەعەی ئەدەب و هونەر بەردەوامم و بەردەوام رۆژنامە و گۆڤار و کتێب دەکرم و دەخوێنمەوە.

ئەمة وةكو خويَندنةوة، ئةي وةكو نوسين و بلآوكردنةوة سةرةتاكاني تؤ ضؤن بوون؟

من بەعەرەبی دەستم بەنوسین کردو هەندی شیعرم بە زمانی فەسیح و هەندێکیشم بەزمانی جلفە نوسی، لەژێر کاریگەری گۆرانییەکانی (ئوم کەلسوم، نجاە الصغیرە، فائزە احمد، فرید ئەترەش، فهد بەلان، سمیرە توفیق، فیروز ، نەزهەت یونس)دا، ئەو شیعرانەم تا ئێستاش ماون بەلام هیچیانم بلاونەکردوەتەوە. جگە لو شیعرانە سیناریۆی (3) فلیمم بەعەرەبی نوسی، من خۆم وەکو شانۆ نوسیم، بەلام ئێستا سەیری دەکەم لە سیناریۆی فلیمی سینەمایی دەچن، لەژێر کارتێکردنی ئەو کتێبانەی دەمخوێندنەوەو ئەو چەند فلیمە سینەمایانەی لەو ساڵانەدا بینیمن، ئەو سیناریۆیانەم نوسی کە ئەوانیش ماونو بلاومنەکردوونەتەوە. وەکو نوسینی کوردی یەکەمین شیعرم لەبەهاری ساڵی (1969) نوسیو فەوتا، ئەو شیعرەم بۆ کچێك نوسی، ئەو حەزی لەمن بوو بەلام من حەز لەو نەبوو، تەنها یەکەم دێڕیم لەبیر ماوە کە دەڵی:

من ئەڕۆم ئەو هەر دیَ لەشوێنم

هەرچەند هەوڵ ئەدا نایدوێنم

پاشان کوڕێکی ئامۆزام پێشمەرگە بوو لە(1970/1/13) شەهید بوو،کارێکی زۆری تێکردم یەک دەفتەری سی پەڕەیی شیعری سادەی بەوەزنو قافیەم بۆ ئەو نوسیو ئەو دەفتەرەشم فەوتا. دواتر لەرێگای رۆژنامەی (هاوکاری) و گۆڤاری (بەیان)و خوێندنەوەی شیعری کوردی و عەرەبییەوە توانای شیعر ناسینم زیاتر بوو و بەهرەی شیعریم گەشەی کردو کەم کەم شیعری کلاسیکیشم دەخوێندەوە. من ساڵی (1971) دەستم بەنوسینی شیعری هونەریی کرد.

مەبەستت لەشیعری هونەریی چییە؟ جیاوازی ئەو جۆرە شیعرە لەگەڵ شیعرەکانی پێشووتردا چی بوو؟

مەبەستم شیعری ئازادە. لەو کاتەوە شارەزابوونم لەشێوەو ئیقاعی شیعرو کێشو سەرواو لەزمانی کوردیدا زۆر باشتر بوو، چونکە من هەرگیز بەکوردی نەمخوێندووە، تەنها لەشەشی ئامادەیی یەک وانەی کوردیمان هەبوو. لەو شیعرانەی ساڵانی (1970– 1974) نوسیومن تەنها دوو شیعرم ماوە، یەك دانەیان کە ساڵی (1972) نوسیومە لەژمارە (32) ی رۆژنامەی (برایەتی) رۆژی (1973/1/4) بەناوی (کرێوەی هەورێکی تینوو) بڵاوبوەتەوە.

ئەو کاتە زۆربەی شاعیران نازناویان بۆ خۆیان هەڵدەبژارد، چۆن بوو تۆ نازناوت بۆ خۆت هەڵنەبژارد؟

من حەزم لەنازناو نەبوو، ئەو نازناوانەشم لا مەقبول نەبوو کە باو بوون، وەك (پەشێو، داماو، بێکەس، بێخەو، هەڵمەت، هێرش..هتد).بەڵام دەبوایە نازناوم چایچی بوایەو پیان بووتمایە (تەیب چایچی). ئێستا لەکوردستانی رۆژهەڵات ژنێك شیعرو بابەتی منداڵان دەنوسێت، ناوی (سیمین چایچی)یە، ئیتر نازانم ئەو نازناوەی ئەو لەچیەوە هاتووە.

حەز دەکەم لەبارەی شیعرەکانتەوە زیاتر بۆمان بدوێیت.

ئەو ساڵانە من نزیکەی پانزە شیعرێکم هەبوو لەگەڵ سێ چیرۆکو یەك وتاری زمانەوانی لەسەر بابەتی تیپ و پیت کە لەو سەردەمەدا زۆری لەسەر نوسرا، هەموو ئەمانە جگە لەو دوو شیعرەی باسمکردن، لەساڵی (1974) کە پەیوەندیم بەشۆرشی ئەیلولەوە کرد، فەوتان. ئەو پانزە شیعرەم لەشێوەی دیوانێکدا کۆکردبوەوە بەناوی (لە رۆژ ژمێری بەندییەکی بێتاواندا) کە ناوی یەکێك لەشیعرەکان بوو، بەداخەوە هیچم لەو شیعرانە لەبیر نەماوە جگە لەناونیشانی شیعرێکی تر کە (داستانی شەو) بوو. ناونیشانی یەکێك لەچیرۆکەکانیش (ئەو دڵی منی دەدایەوە) بوو، باسی سەربەرزی و دڵگەورەیی پیرەژنێکی دراوسێمانی دەکرد کە کوڕێکی تاقانەی هەبوو وەستای گەچکاربوو، ژنی هێنابوو، تاقە کوڕێکی هەبوو، لەساڵی (1968) بوو بەپێشمەرگەو پاش سێ مانگ شەهید بوو، پیرەژنەکە بەگوڵەبەرۆژە فرۆشتن بوکەکەیو کوڕەزاکەی بەخێو دەکرد.

دوای ئەو شیعرەی باسترکرد، شیعری دیکە چیت بڵاوکردەوە؟

من خۆم بەشاعیر نازانم، کەم نووسمو شیعر کەم دەنوسم، چەند شیعرێکم هەیە بەکەڵکی بڵاوکردنەوە دێنو هەندی شیعری تەواونەکراویشم هەیە، شیعرنوسین بەلای منەوە کارێکی ئاسان نییە. دوای ئەو شیعرە تا ساڵی (2007) کە لەژمارە (23)ی گۆڤاری (هەنار)دا، شیعرێکم بەناوی (سلێمانی) بڵاوکردەوە، کە

لەساڵی (1987) نوسیومە، هیچ شیعرێکی ترم بڵاونەکردۆتەوە، بەڵام لەچەند کۆڕێکی شیعریدا بەشداریم کردووەو شیعرم خوێندۆتەوە..

بۆچی ئەو هەموو ماوەیە شیعرت بڵاونەکردۆتەوە؟

پێش راپەرین بۆیان بڵاونەدەکردینەوە، برادەریم لەگەڵ شاعیران‌و نوسەران‌و رۆژنامەنوساندا نەبوو، یەك دوو بابەتم نارد بڵاونەبونەوە، خۆشم زۆر حەزم لەبڵاوکردنەوەو ناودەرکردن نەبوو، زروفی سیاسیش لەبار نەبوو.

ئەی دوای راپەرین بۆچی شیعرەکانت بڵاونەکردەوە؟

دوای راپەرین تێگەیشتنم لەشیعر زیاتر و فراوانتر بوو، هەستمکرد ئەو شیعرانەی پێشتر نوسیومن لەئاستی خەونەکانی خۆمدا نین، هەندی هەوڵیشمدا بۆ نوسینی شیعری تر بەڵام سەرکەوتوو نەبووم، لەبەرئەوە شیعرەکانم بڵاونەکردەوە، بەڵام ئێستا پێمخۆشە ئەو شیعرانەم لەناميلکەيەکدا بڵاوبکەمەوە.

حەزدەکەم بەکورتی شتێکمان لەسەر بارو دۆخی ئەدەبیی ئەو کاتەو بەتایبەت بانگەوازی روانگە و هەردوو دیوانی (خوا وشارە بچکولەکەمان-ی لەتیف هەڵمەت) و (پرۆژەی کودەتایەکی نهێنی- فەرهاد شاکەلی) بۆ باس بکەیت؟

بێگومان ئەو دوو دیوانە کاریگەری زۆریان لەسەر من هەبوو، هەروەها دیوانی (من تینوێتیم بەگڕ ئەشکێ)ی شێرکۆ بێکەس‌و دیوانی (شەونامەی شاعیرێکی تینوو)ی عبداللە پەشێوو شیعرەکانی (جەلالی میرزا کەریم، صلاح شوان، ئەنوەر جاف، رەفیق سابیر، سامی شۆرش، هیشام تاهیر بەرزنجی، کەنعان مەدحت، سەلام محەمەد)و چەند شاعیرێکی ترو چیرۆکەکانی (حسین عارف، ئەحمەد شاکەلی، کاکە مەم بۆتانی، لەتیف حامد، ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، محەمەد مەولود، تاهیر سالح سەعید، رەئوف بێگەرد، محەمەد رەشید فەتاح، محەمەد فەریق حەسەن) و ئەوانی تر کەم‌و زۆر کاریگەرییان لەسەر من هەبوو. ئەو شاعیرە عەرەبانەش کە سەرەتای ساڵانی حەفتا دەمخوێندنەوە ئەمانە بوون: (سەیاب، بەیاتی، بلند الحیدەری، نازك الملائكە، فازل العزاوی، لمیعە عباس عمارە، محمود دەرویش، نزار قبانی، خلیل حاوی، سمیح القاسم، محمد الفیتوری، احمد حجازی)، هەروەها شاعیرێکی مەغربی هەیە ناوی (عبداللگیف اللعبی)ەو بەزمانی فەرەنسی دەنوسێت، (10) دە ساڵ حوکم درا بوو (1970-1980) وابزانم پێش چەند ساڵێك کۆچی دوایی کرد، دیوانێکی بەناوی (شجرە الحدید المزهرە) بەتەواوی وەرگێڕرا بووە سەر زمانی عەرەبی‌و لەگۆڤاری (الشرارە)دا بڵاوکرایەوە، ئەو دیوانە کە وەکو نامەیەك لەبەندیخانەوە بۆ ژن‌و منداڵەکانی نوسیبوو، زۆر کاری تێکردم. ئەو گوڤارە لەساڵی (1973) لەبەیروت چاپ دەکرا سێ ژمارەی لێ دەرچوو پاشان وەستا، دواتر دیوانەکە بەشێوەی کتێبێك بڵاوکرایەوەو لەیەکێك لەپێشانگاکانی دوای راپەرین لەکوردستان کڕیم و ئێستاش هەردووکیانم هەیە. لەشاعیرە جیهانییەکانی ئەو سەردەمە شیعری (مایکۆفسکی، ئەراگۆن، نازم حیکمەت، ئیلوار، نیرودا، رامبو، لۆرکا، بودلێر، ئیلیۆت، ئیزراپاوەند، لانگستون هیوز)م دەخوێندەوە. لەعەرەبەکان من زیاتر بەشیعرەکانی (سەیاب، بلّند حیدری، فازل عەزاوی) و شیعرەکانی ئەوسای (نزار قەبانی) و بەتایبەت شیعرە سیاسیەکانی و قەسیدەی (هوامش علی دفتر النكسە) سەرسام بووم. لەشاعیرە بیانییەکان دیوانی (الزا و عیون الزا)ی (ئەراگۆن) زۆر کاری تێکردم،

هەروەها دیوانی (اغنیات المنفى)ی شاعیری تورك (نازم حیكمەت) زۆر كاری تێكردم كە (د. ئەكمەلەدین ئیحسان) زۆر بەجوانی وەریگێرابووە سەر زمانی عەرەبی كە خۆیشی توركەو ئێستا سەرۆكی (رێكخراوی كۆنگرەی ئیسلامی) یە. هەروەها كتێبی (مایكۆفسكی، شاعر البوره الاشتراكیه – جلال فارق شریف) و زۆری تر. لەبارەی دیوانەكەی (لەتیف هەڵمەت)وە، شتێكت بۆ باسدەكەم، ئەوەی من بزانم مانگی (5)ی ساڵی (1970) بوو دیوانەكە كەوتە بازاڕەوە، خزمێكم دانەیەكی بۆ هێنام، دوو و سێ ڕۆژ خوێندمەوە، هیچی لێتێنەگەیشتم، دڕانم و فڕێمدا، پاش ساڵێك كە زیاتر لەشیعر تێگەیشتم، چووم دانەیەكی ترم كڕی و ئەوەندەم خوێندەوەو چێژم لێبینی دەرئەنجام زۆربەی شیعرەكانم لەبەركرد، ئێستاش هەندێكیانم لەبەرە.

لەشاعیرە عەرەبەكان باسی ئەدۆنیست نەكرد، بۆ؟

نە ئەوساو نە ئێستاش چێژ لەشیعری ئەدۆنیس وەرناگرم، شیعرەكانی زیاتر فكرین. ئەو سەردەمە دیوانی (قصائد اولى)م هەبوو، بیرمە لەساڵی (1972)دا لەكتێبخانەی (ئاسیا) لەكەركوك كڕیم، ئەو كتێبخانەیە دەمێ ساڵە نەماوە، بەڵام چێژم لەو دیوانە نەبینی، ئێستاش زۆربەی دیوانەكانی ئەدۆنیسم هەیە،لای من(ماغوت)وەك شیعر زۆر لەئەدۆنیس گەورەترە.

چیتری ئەو ڕۆژگارە لەیادەوریتدا ماوەتەوە؟

ئەو گفتوگۆو مشتومڕانەی لەبارەی بزوتنەوەی ڕوانگەوە بڵاودەكرانەوە كاریگەریان لەسەر تێگەیشتنی من بۆ شیعر و هونەر زۆر بوو، (حسین عارف) كارێكی باشی كرد كە ئەو بابەتانەی كۆكردەوەو بەشێوەی كتێبێك بڵاوی كردەوە. شتێكی تر كە زۆر كاری تێكردم ئەو شیعر و چیرۆكو ڕەخنانەی گۆڤاری (الكلمە)ی عێراقی بوون، كە لەكۆتایی شەستەكانەوە تا ناوەڕاستی حەفتاكان دەردەچوو، ئێستاش زۆربەی ژمارەكانیم هەیە، بەشێكی زۆر لەشاعیرانی ئەو كاتەی كورد قەرزاری ئەو گۆڤارەن. هەروەها ساڵی (1972) لەلایەن نەتەوە یەكگرتوەكانەوە كرابوو بەساڵی جیهانیی كتێب (السنه الدولیه للكتاب) وەكچۆن ئەم ساڵ (2008) كراوە بەساڵی جیهانی پەتاتە (السنه الدولیه للبگاگا)، ئەو كاتە بەو بۆنەیەوە وەزارەتی ڕۆشنبیری عێراق كۆمەڵی كتێبی ئەدەبی چاپكرد لەژێر ناوی: (سلسله كتاب الجماهیر) نرخی دانەی (50) فلس بوو، هەرزان بوو، ئەو كتێبانەم كڕیی و زۆربەشیان ماونو زۆر سودم لێبینین و كاریان لەمن كرد.ئەو ساڵانە نەك هەر خەڵك و دەوڵەتان بەڵكو نەتەوە یەكگرتوەكانیش بایەخی بەكتێب و خویندنەوەو نوسین دەدا. بەڵام ئێستا ئەوەتا خەڵك و دەوڵەتانو نەتەوە یەكگرتوەكانیش لەبری كتێب بایەخ بەخواردن و پەتاتە دەدەن. جا خۆت بەراوردی ئەو دوو حاڵەتەی ئەوساو ئێستا بكە.

ئەی سەرەتای دەستپێكردنی كاری ڕەخنەیت چۆن بوو؟

من حەفتاكان زیاتر دەقم دەخوێندەوە لەگەڵ كتێبی سیاسی، لەساڵی (1973) چوومە ناو حەلقە ڕۆشنبیرییەكانی كۆمەڵەوەو لەسەرەتای ساڵی (1974) پێش ئەوەی پەیوەندی بەشۆڕشەوە بكەم، بووم بەئەندامی كۆمەڵەی ماركسی لینینی كوردستانی، كۆمەڵە ڕێكخستێكی تۆكمەو توندو تۆڵ بوو، بەرنامەی ڕۆشنبیركردنی ئەندامانی پتەو بوو، كتێبەكانی (ماركس، ئەنگلس، لینین، ستالین، ماوتسیتونگ، كیم ایل سونگ)م بەبەرنامە دەخوێندەوە. هەروەها ئەو كتێبانەی دەربارەی شۆڕشی گەلان، بەتایبەتی شۆڕشی فەڵەستین و ڤیتنام و كوباو وڵاتانی ئەمریكا لاتین و ئەفریقیاو كتێبەكانی (هۆشی منە،جنرال جیاب، منیر

شفيق، ناجی عەلوش)و گۆڤاری (الهدف)ی فەڵەستینی و (ماتریالیزمی دیالکتیکی و مێژویی) و ئـەدەبیاتی تری مارکسییم دەخوێندەوە، لەبەر ئەوەی شارەزاییم لەزمانی عەرەبی باش بوو، هەمیشە کۆمەڵـە داوایـان لێـدەکردم کـە دەبـێ کتێـب وەرگێڕمـە سـەر زمـانی کـوردی، چـەندین وتـار و نامیلکـەی (ماوتسـیتونگ)م، وەرگێڕایە سەر زمانی کوردی و لەسەر پەڕەی تەنك بەچەندین نوسخە دەمنوسیەوەو بەسەر رێکخستنەکاندا دابەشدەکران، هەروەها چەندین وتـارم لەسـەر بابـەتی (خـەباتی چـەکداری، دیسـپلینی حیزبـی، ئـەخلاقی شۆرشگێری.......هتد) نوسی. ئەو کارانە کاتیـان زۆر لـەمن دەگـرت و لـەبواری ئـەدەب و هونـەر دووریـان دەخستمەوە و لەگەڵ خواست و ئارەزوو و جیهانی مندا نەدەگونجان، تا لەکۆتایی حەفتاکان لەکۆمەڵە وازم هێناو گەڕامەوە ناو جیهانە تایبەتەکەی خۆم کە جیهانی ئەدەب و هونەرە. لەهەشتاکانەوە لەڕێگای زمـانی عەرەبییـەوە دەسـتم بەخوێندنـەوەی رەخنـەی ئـەدەبی و زانسـتی ئیسـتاتیکا کـرد، لەراسـتییدا مـن خـۆم بەرەخنەگر و شاعیر نازانم، لەدوای راپەرینەوە دەستم بەنوسینی رەخنە کرد، من بەهۆی سەرقاڵیمەوە کەم دەنوسم، یەکەمین وتاری رەخنەییم لەرۆژنامەی (کوردستانی نوی) بەناونیشانی (شیعر و یاری تۆپی پێ) بڵاوکرایەوە.

لەو وتارەدا قسەت لەسەر چی کردووە؟

لەو وتارەدا باسی ئەوە دەکەم کـە یـاری تـۆپی پـێ پەیوەنـدی بەلیاقـەی جەسـتەوە هەیـەو شـیعریش پەیوەندی بەلیاقەی خەیاڵەوە هەیە. باسی ئەوە دەکەم کە لەیاری تۆپی پێدا سیسـتەمێك هەیـە، کۆمـەڵێ محددات هەن، دوو گۆڵ، گۆڕەپانێك، دوو تیپ، داوەرو هەندی شتی تر هەنو شوێنی هەر یاریزانێـك دیـاری کـراوە، خـەڵکی نـە شـارەزا ئـەوە بەفـەوزا دەزانێـت و پێـی وایـە هـەر کەسـێك تـۆپی بـۆ هـات لەخۆیـەوە تێیهەڵدەدا، بەڵام وا نییە. شیعریش بەهەمان شێوەیە، لای ئێمە هەندی خەڵك کە خۆیان بەشـاعیر دەزانـن لایان وایە شیعر ریزکردنی کۆمەڵێ وشەی بێسەرو بـەرەو هـەر ئەوەنـدەیان لەسـەرە بیخەنـە سـەر کاغـەزو بڵاویبکەنەوە. بەڵام لەراستیدا چۆن لەیاری تۆپی پێدا محددات هەیە لەشیعریشدا بەهەمان شـێوە کۆمـەڵێ محددات هەیە، کی لیاقەی خەیاڵی باش بێت ئەوە باشو سەرکەوتووە.

ئایا دەکرێت ناوی بەشێك لەگرنگترین ئەو کتێبانەمان پێبڵێی، کە لەبارەی رەخنەی ئەدەبی و ئیسـتاتیکاوە خوێندووتنەوە؟

ئەو کتێبانە زۆرن، بەدەیان کتێب دەبن، من ئێستاش بەردەوام دەخوێنمەوەو جارجار دەگەڕێمەوە سەر هەندێکیان، دەتوانم ناوی چەند کتێبێکت پـی بڵـێم کـە زۆر تێگەیشـتنی منیـان فـراوانتر کـرد بـۆ ئسـتاتیکا بەگشتی و هونەری شیعر بەتایبەتی، ئەوانیش: (مباحپ فی علم الجمال– جان بەرتلیمی)و (نقريه الشعر عند الفلاسفه المسلمين– د.الفت الروبی) کتێبی (التجربه الخلاقه– س.م بورا) و کتـێبی (نقریـه الادب– رینیـه ویلیك و ئوستن وارین) و کتێبی (عصر السرياليه– والاس ڤاولی) و کتێبی (مقدمه فی علم الجمال– د. امـیره حلمی مگر) و کتێبیی (فلسفه الفن عنـد سـوزان لانجـەر) وکتێبەکـەی (ئەرشـیبالد مـەکلیش) و کتێبـەکانی (زکريا ابراهيم و عزالدين اسماعيل و صدقی اسماعيـل و جـابر عصـفور و ئەسـعەد محەمـەد عـەلی و سـەلاح فەزڵ و جان کۆهین و فۆرمالیستەکانی روس) و هتد.

هەن پیان وایە شیعر پێناسەی نییە، یان راستتر چەند کەس هەن ئەوەندەش پێناسە هەیە، تۆ لـەم بارەیـەوە چی دەڵێیت؟

شیعر پێناسەی زۆرە، بەڵام من بڕوام بەکام پێناسە هەیە، ئیش لەسەر ئەوە دەکەم. بـەرای مـن شـیعر وێنەیەو بەزمان دروستدەکرێت. چونکە ئامانجی هەموو هونەرێك دروستکردنی وێنەیە.

چۆن؟ بۆ نمونە، دەتوانین بڵێین موسیقا وێنەیە؟

بەڵی مۆسیقا وێنەیەکی دەنگییە و کەرەسەکەی دەنگـە، شـیعر کەرەسـەکەی زمانـە، وشـە و رسـتەش مانایان هەیە،شیعری بێمانا نییە، لەبەر ئەوە تەجرید بۆ شیعر نابێت.

ئەی ئێمە بۆ نمونە (ئەنوەر مەسیفی) مان هەیە، کە ئیش لەسەر مانا ناکات، لای ئەو شیعر ئیشکردنە لەسەر ئیقاع و یاریکردن بەوشە و رستە و دووبارە و چەند بارەکردنەوەی رستەیەك، تۆ بۆ ئەمە چی دەڵێیت؟

ئەنوەر مەسیفی رەحمەتیی زۆر شارەزای هونەری شیعر بوو، بەڵام لەپراکتیکدا زۆر سەرکەوتوو نـەبوو. بەرای من هەوڵدان بۆ نوسینی شیعری موجەرەد، هەوڵـدانێکی سـەرکەوتوو نییـە، چـونکە ئـەداتی شـیعر و ئەدەب بەگشتی، زمانە، کە ئەداتێکی مانا دارە، وەکو دەنگ و رەنـگ و جوڵـە نییـە، کـە ئـەداتی بێمانـان، ئەمانە وێنە دروستدەکەن بەڵام مەرج نییە وێنەکانیان مانـا دار بێـت. بـۆ زیـاتر رونکردنـەوەی ئـەم بابەتـە پێویستە بگەرێینەوە بۆ جۆرەکانی هونەر و پۆلینکردنیان.

ئێمە چەند جۆر هونەر مان هەیـە ؟ کـێ لەسـەرەوەیە ؟ کـێ لەخوارەوەیـە ؟ کـێ لەناوەڕاسـتەوەیە ؟ فەیلەسوف و زانایانی هونەر و رەخنەگران رای جیاوازیان هەیە لەسەر ئەم بابەتە، بۆ نمونە هەیـە دەڵێـت: هونەر بەپێی بابەت پۆلینبکرێت، وەك تراژیدیا، کۆمیدیا، داستان. هەیە دەڵێت : بەپێی بیستراو (مۆسـیقا و گـۆرانی)، خوێنـدراو (ئـەدەب)، بینـراو (شـێوەکاری و میعمـاری و شـانۆ). هەیـە دەڵێـت : بـەپێی وەرگرتنی هەستەکانی وەرگر، وەك هەستی گوێ (مۆسیقا و شیعر)، هەستی چاو و لەمس (شـێوەکاری و عیمارە). زانایـان جۆرەهـا ریزبەنـدیان بـۆ جۆرەکـانی هونـەر هەیـە، بـۆ نمونـە (عیمـارە، پەیکەرسـازی، ئەدەب، مۆسیقا، رەسم، سەما)، بەڵام سینەمای تیا نییە.دواتر کە سینەما داهێنراوە ناویان ناوە هونەری حەوتەم. بەڵام من وەکو خۆم لەگـەڵ ئـەو پـۆلینکردن و ریزبەندیـە نیـیم، مـن لەگـەڵ پـۆلینکردنی هونـەرم لەسەر بنەمای (زەمانی و مەکانی).

مەبەستت لەهونەری (زەمانی و مەکانی) چییە، ئەگەر کەمێك ئەمە روونبکەیتەوە؟

هونەری (زەمانی) ئەو هونەرانەیە کە ماوەیەکی زەمەنییت دەوێت بۆ ئەوەی چـێژی لێوەربگریت، وەك (مۆسیقا، سەما، ئەدەب، شانۆ، سینەما)، هونەری (مەکانی) ئەو هونەرانەیە کە تۆ ماوەی زەمەنییت ناوێ بۆ چێژ لێوەرگرتنی چونکە خۆی لەمەکاندایـە بەیـەك چـاوتروکاندن دەیبـینی و چـێژی لێوەردەگرێت وەك (هونەری شێوەکاری و میعمار).

باشە بەپێی ئەم پۆلینکردنە، ریزبەندی هونەرەکان چۆن دەبن؟

من ریزبەندێکە وا دەکـەم: (مۆسـیقا، سـەما، ئـەدەب، شـانۆ، سـینەما، شـێوەکاری، عیمـارە) ئەمانـە هونەرە جوانەکانن، من پشت بەوتەیەکی فەیلەسوفی ئەڵمانی (شـۆپنهاوەر) دەبەسـتم کـە دەڵێـت: (هـەموو

هونەرێك هەوڵ دەدات بگات بەئاستی مۆسیقا)، چونکە بەلای منەوە مۆسیقا باوکی هونەرەکانە، نەك شیعر وەك (هیگڵ) دەڵێت.

بۆچی و چۆن مۆسیقا باوکی هونەرەکانە؟

چونکە مۆسیقا موجەڕەد و بێ مانایە، واتا مانای راستەو خۆی نییە، مۆسیقا هونەریشەو زانستیشە، مۆسیقا زمانیشە ... یاسای خۆی هەیە وەك بەشێك لەوانەی فیزیادا ... کە چێژبەخش و بێمانا بێت ؟ بەلای منەوە نزی... ستەیە، جوڵەی جەستە

لای راستەوە: حەسەن حەمزە، کامەران شەوقی، فوئاد

موجەرەد و ماناکەی ناراستەو خۆیە، دوای ئەوە ئەدەب، شانۆ، سینەما، شێوەکاری، میعماری. من بڕوام نییە هیچ هونەرێك بتوانێت بگاتە ئاستی مۆسیقا، چونکە ئەداتەکان جیاوازن.

هەستدەکەم لێرەدا دوو شتی لێکدژ هەن، یەکەم تۆ وتت: هونەرەکان هەوڵدەدەن بگەن بەمۆسیقا و وتیشت پێی ناگەن، دووەم وتت

دەبێت شیعر مانای هەبێت و بەشێك لەگرنگی مۆسیقاشت بۆ بێمانایی گەڕاندەوە، ئەمە چۆن ڕووندەکەیتەوە؟

من نەمووت دەبێ بگەن بەمۆسیقا، لەبەر ئەوەی ئەداتی شیعر ئەداتێکی ماناداره،بەڵکو وتم، وەك شۆپنهاوەر دەڵێت هەوڵدەدەن پێی بگەن. بۆ رونکردنەوەی زیاتر بابەتێکت بۆ باسدەکەم: من پیشەکەم پیشەیەکی زانستییە کە ئەندازیارم، رستەیەك بۆ ئەو رستەیەی شۆپنهاوەر زیاد دەکەم، کە ئەمە رای خۆمە (هەموو زانستێك هەوڵدەدات بگات بەماتماتیك)، چونکە ماتماتیك باوکی زانستەکانە، هیچ زانستێك بەبێ ماتماتیك ناتوانێت ئیش بکات، ئەگەر زانستی تیۆری (وەك فیزیا، کیمیا، بایۆلۆجی..هتد)یش بێت، یاخود زانستی پراکتیکی وەك: (ئەندازە،پزیشکی، پیشەسازی، کشتوکاڵ..هتد). ماتماتیك زانستێکی موجەرەدی بێمانایە، لەژمارە و هێما پێکدێت، هیچ مانایەکی راستەو خۆی نییە، بەڵام ئەو ژمارەو هێمایانە چوونەتە ناو هەموو زانستەکانی ترەوە و ئیشیان پێدەکرێت. من دوو نمونەت بۆ دەهێنمەوە، یەکەم: ئەگەر پارچەیەك زەوی (300) مەتری بهێنیو بیدەی بەیەك ملیۆن ئەندازیار و بڵێی نەخشەی خانویەکم بۆ بکێشن، یەك ملیۆن نەخشەی جیاوازت بۆ دەهێنن، بەڵام هیچی ناگاتە کەماڵ یاخود نەخشەیەکی ماتماتیکی.

دووەم: ئەگەر پارچەیەك زەوی بەپانی (1)کم لەنێوان دوو شاردا دیاری بکرێت و بەملیونەها ئەندازیار بڵێیت، لەو زەوییە سەنتەرلاینی رێگایەکم بۆ دیاری بکەن، ملیۆنەها ئەگەر هەیە بۆ دیاریکردنی ئەو

سـەنتەرلاینە، بـەڵام هیچیان ناگـەن بەکـەماڵو ماتماتیـك. هەرچـەندە نەخشـەی خانووەکـەو نەخشـەی سەنتەرلاینی رێگاکە ئەداتی ماتماتیك (ژمارە و هێما) بـەکار دەهێـنن، بـەڵام ناگـەن بـەماتماتیكو ملیۆنـەها ئەگەریشیان هەیە. بەو جۆرەش هونەرەکان بەشێك یاخود یەکێك لەبنەماکانی مۆسیقا بۆ خۆیان دەخوازن، بەڵام ناگەن بەمۆسیقا، چونکە ئەو بنەما مۆسیقییە تێکـەڵ بەبنـەمای تـری هونەرەکـە دەبێت. وەك چـۆن (ژمارە و هێما) تێکەڵ بەئەداتەکانی زانستەکەی تر دەبن.چونکە مۆسیقا و ماتماتیك موجـەڕەد و بێمانـان، واتـا مانـای راسـتەوخۆیان نییـە، بـەڵام هونـەر و زانسـتەکانی تـر مانـادارن و چـێژ و سـوودی راسـتەو خـۆ دەبەخشن و ئەداتەکانیان جیاوازە.

وتەیەکی بەناوبانگی (مالارمیێ) هەیە، کە دەڵێت: شیعر بەهزر دروست نابێت، بەڵکو بەوشە دروست دەبێت، تۆ لەم بارەوە رات چییە؟

ئەو وتەیە (هەرچەند من بەوتەی پۆل ڤالیری دەزانم نەك مالارمیێ)، راستە بەڵام ناتەواوە. راسـتە شـیعر فکـرە نییـە، بـەڵکو وەك وتم وێنـەیـەو بەوشـەش دروسـت نابێـت، بـەڵکو بەرسـتـەی مانـادار دروسـتدەبێت. دەتوانین ئەو وتەیە بەمجۆرە لێبکـەین (شـیعر بـەفکر دروسـت نابێـت، بـەڵکو بەرسـتە درووسـت دەبێـت)، چونکە بەوشەی تەنها تەنها شیعر دروست نابێت. بۆ نمونە ئەگەر بڵێین: (مانگ بەرد سەوز پەپولە رەشەبا) ئەم چەند وشەیە بەیەکەوە هیچ مانایەك نادەن و نابن بەرستەی مانادار، بەڵام وەك وشە هەر یەکەو مانـای خۆی هەیە، لەبەر ئەوە ناتوانین بڵێین ئەمـە شـیعرە، بـەڵکو هـەر وشـە و رەمـزە بـۆ شـتێك لەسروشـتدا و نەبوەتە وێنەیەکی شیعری مانادار.

باشە با بگەڕێینەوە لای هەوڵدانی هونەرەکان بۆ ئەوەی بگەن بەمۆسیقا، شیعر چۆن ئەم هەوڵە دەدات؟

هەموو هونەرێك لەرێگای فۆرمەوە هەوڵدەدات بگـات بەمۆسـیقا، نـەك لـەرێگای ناوەڕۆکـەوە. لەشـیعردا چۆن وتن گرنگە نەك چی وتن، جا شیعر بـۆ(چـۆن وتـن) کـام بنـەمای مۆسـیقا دەخوازێت و کـاری لەسـەر دەکات؟ بێگومان بنەمای ئیقاع، چونکە مۆسیقاش چەند بنەمایەکی هەیە. ئیقاعی مۆسیقی چییە؟ ئیقاعی مۆسیقی هونەری جوڵەی رێکوپێك وپوختی دەنگە لەماوەیەکی زەمەنیدا. فـۆرمی شـیعر لەسـەر دوو ئیقـاع کار دەکات، ئیقاعێکی زەمانی (ئیقاعی دەرەوە) و ئیقاعێکی مەکانی (ئیقاعی ناوەوە)، کە دروستکردنی وێنەیە. ئیقاعی دەرەوە ئیقاعی کێش و سەروایە، کێش: دابەشکردنی رێکـوپێکی دەنگـی هـەموو پیتەکانـە لەماوەیەکی زەمەنییدا. سـەروا، دابەشـکردنی رێکـوپێکی دەنگـی پیتـە لێکچـوەکانە. ئیقـاعی نـاوەوەش، دروستکردنی وێنەو هارمۆنیای وشەیە.

ئیقاعی دەرەوە ئاشکرایە، بەڵام تۆ چۆن لەئیقاعی ناوەوە تێدەگەیت؟

بەراسـتی ئیقـاعی نـاوەوە لەشـیعردا کێشـمە کێشـمی زۆر لەسـەرە، ئەوەنـدەی مـن رای رەخنـەگران و نوسەران و پسپورانی ئەدەبم خوێندبێتەوە، ئیقاعی ناوەوە دەگەڕێننەوە بۆ (تکرار، تعاقب، تدویر، زەنگی وشە، زەنگی پیت..هتد). بەڵام رای من وایە ئەگەر ئەمانە ئیقاع بن ئەوە ئیقاعی دەرەوەن، چونکە لەگـەڵ هەستی دەرکی دەدوێن، کە چاوو گوێی حەقیقی مرۆڤن، کەچی ئیقاعی ناوەوە لەگەڵ هەستە ناوەکێکـانی مرۆڤدا دەدوێت، ئەمەش بەدروسـتکردنی وێنەیـەك کـە لەواقیعـدا نییـە، بـەڵکو لـەزهنی مرۆڤدا بەرجەسـتە

دەبێت و هەستە ناوەكێكان دەجولێنێت و چێژی لێوەردەگرێت، خۆی داهێنان لەهونەردا، دروستكردنی جیهانی میتافزیكە، كە هەستەكانی ناوەوە چێژی لێوەردەگرنو ئاسودەیی روحیی بەمرۆڤ دەبەخشن.

لاي تۆ بنەما سەرەكيەكاني شيعر، يان سەرەكيترين بنەماكاني شيعر ضين؟

وەڵام: وەك وتم شیعر بەفۆرم دروست دەبێت، من باسی شیعری پەتیی دەكەم نەك شیعری لقوپۆپدار كە تەوزیفی هونەرەكانی تری تیا دەكرێت، فۆرمیش بەدوو ئیقاع پێكدێت، با بەم هێڵكارییە بۆت رونبكەمەوە:

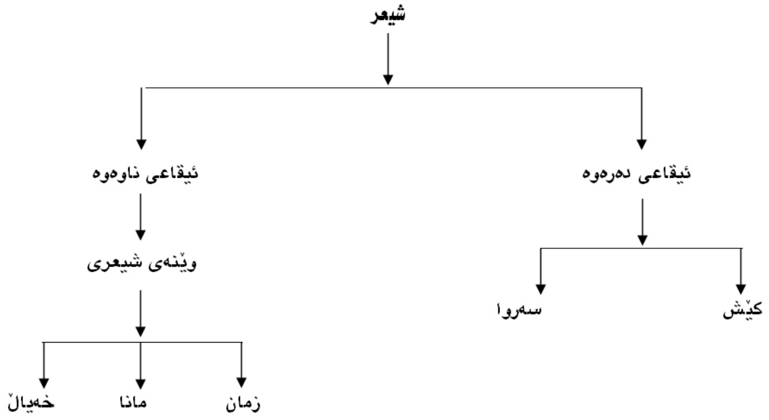

ئەی دروستكردنی وێنە لەشیعردا چۆن دەبێت؟

دروستكردنی وێنە لەشیعردا لەسەر سێ پایە دەبێت نەك چوار، وەك زۆربەی جوانیناسان و رەخنەگران دەیلێن.بەم ،

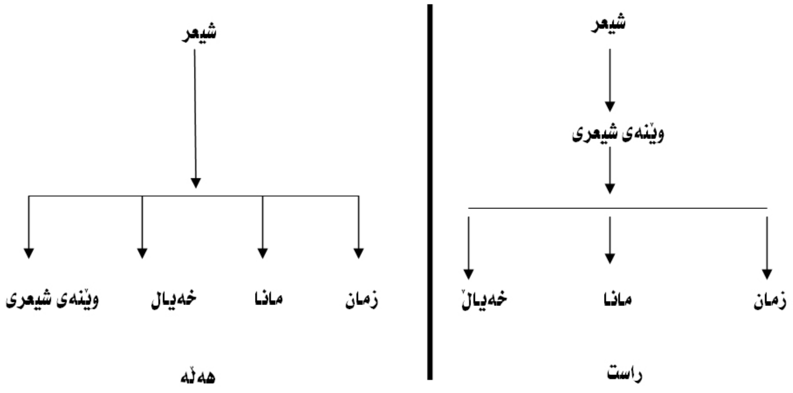

كەواتە پایەكانی وێنەی شیعری سیانن (زمان، مانا، خەیاڵ)، ئەگەر هەر سێ پایەكە بەكار بهێنیت ئەوە پۆپەی شیعر دەردەچێت، ئەگەر هەر زمانو مانا بەكار بهێنێت،ئەوە وێنەكان فۆتۆگراف دەردەچن وەك زۆربەی شیعرەكانی (گۆران) كە خەیاڵ لای گۆران زۆر كزە. ئەگەر زمانو خەیاڵیش بەكاربهێنی بەبێمانا و بەرجەستە نەبوونی وێنە لەزهندا شتێكی وشك ورەق و تەق دەردەچێت.

لەبارەی پەخشانە شیعرەوە چی دەڵێیت، ئاخۆ جیاوازی لەگەڵ شیعردا چییە؟

پەخشانە شیعر، شیعرە، بەڵام بەبێ ئیقاعی دەرەوە، تەنها وێنە شیعرێکە دەمێنێتەوە. لەبەر ئەوەی ئیقاعی دەرەوە نامێنێت، کە تەقتیعی زەمنی دەنگی برگەکانە، کەواتە لەمۆسیقا دوور دەکەوێتەوە و زیاتر بەرەو شێوەکاری دەچێت کە ئێقاعێکی مەکانی جوڵەداری هەیە و لەزهندا رەنگ دەداتەوە، شاعیری شارەزا دەتوانێت مامەڵە لەگەڵ ئەو سێ پایەیەدا بکات، بۆ ئەوەی وێنە و شیعر دروست بکات.

تۆ وەکو خۆت وێنە بەئامانج دەزانیت یان بەوەسیلە؟

وێنە ئامانجە، هەم لەشیعر و هەم لەهونەرەکانی تردا، پایەکان وەسیلەن بۆ گەیشتن بەو ئامانجە.پایەکان خاسیەتی تایبەتی خۆیان هەیە، شاعیری بەتوانا ئیلتیزامیان پێوە دەکات، بۆ نمونە لای من زمانی شیعری کۆمەڵێ خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیە، وەك :

1. زمانی شیعر، زمانی قسەکردن نییە، زمانێکی جیاوازە و یەك جار دەگوترێت و یەك کەس دەیڵێت. دارشتنی رستەی شیعری جیاوازە لەدارشتنی رستەی قسەکردن لەبەر ئەوە، ئەو دارشتنە تایبەتە بەو شاعیرە و بەس، بۆ نمونە، گۆران دەڵێ :

به ئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە

لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە

ئەم شیعرە ئاسان و مەفهومە، بەڵام خەڵك بەم شێوە دارشتنە قسە ناکەن، بەڵکو رەنگە بڵێن :

(ئەستێرەیەکی زۆر بەئاسمانەوەیە، بەهارانیش گوڵێکی زۆر دەچنین)

شارەزایی (گۆران) لەوەدایە، کە سەرباری کێش و سەروا، دارشتنێکی تایبەت بەخۆی بۆ ئەو دوو رستەیە کردووە.

2. زمانی شیعر دەبێت زمانێکی کورت بڕ بێت، وەك پەندی پێشینان کە زمانێکی کورت و مانادارە، کەمترین پێشگرو پاشگریان تێدا بەکار دەهێنرێت. بۆ نمونە (گۆران) دەڵێ : (قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پرشنگی نیگاکاڵ)، ئەگەر سەیری ئەو نیوە دێرە بکەین، وشەکان موجەڕەدن، بەس تەنها سێ پاشگری (ی)یان خراوەتەسەر، بەڵام رستەیەکی مانا داری تەواوە. ئەگەر سەیری نوسینی زۆربەی شیعر نوسانی ئەمڕۆ بکەین، دەبینین ئەو رستەیە بەم جۆرە دەڵێن (هۆ کچە قژ کاڵەکە، ئەی لێو ئاگرینە ئاڵەکە، پرشنگی نیگاکەت چەندێ کاڵە)، ئەمە قسە کردن و هات و هاوارە نەك شیعر.

3. بژارکردنی زمانی شیعر لەگژ و گیای زمان، وەك خۆ دورخستنەوە لەبەکارهێنانی (بەڵام، کە،وە، یش، ئەی، هۆ، بریا،..هتد).

4. کیمیای وشە، کیمیای وشە ئەوەیە لەلێکدانی دوو وشە یان زیاتر، کە دوورن لەیەکەوە شتێکی نوێ بێتە بەرهەم. بۆ نمونە (لەتیف هەڵمەت) دەڵێ : (وشەکانم، گەڵای داری گریانم)، لەراستیدا داری گریان بوونی نییە، ئەوە کیمیای وشەیە کە ئەمە دروست دەکات.

5. زمانی شیعر هەوڵ دەدات کەمترین (فعل) بەکار بهێنێت، بەڵام زمانی پەخشان وا نییە و فەرمانی زۆر تێدا بەکار دەهێنرێت. بۆ نمونە (گۆران) دەڵێت :

1– سەرپۆشی لوتکەی بەفری زۆر سپی بەدارستان رەش ناو دۆڵی کپی

2- قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پرشنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەر گونا نەختێك ئاڵ
نالی دەڵێت :

قوربانی تۆزی ڕێگەتم، ئەی بادی خۆش مرور

ئەی پەیکی شارەزا بەهەموو شاری شارەزور

شێرکۆ بێکەس دەڵێت :

لەگەرووتانا ڕەشەبای سلێمانین

لەسەر سنگتان تاشە بەردی ئاگری داخین

لەچاوتانا شالاوی باوەگوڕ گوڕین

لەهەناوتانا سەهۆڵبەندانی سابلاخین

ڕەفیق سابیر دەڵێت :

خەون شێوازە، منیش ڕوخسارم

خەون هەڵفڕین، من جووتی باڵم

خەون جەوهەرە، من شێوە و وێنە

خەون ڕوناکی نوری ئەزەلە، منیش ئاوێنە

ئەو شیعرانەی سەرەوە یان فەرمانیان تێدا نییە یان کەمترین فەرمانیان تێدایە، نمونەی تریش زۆرن.

7. یەکێکی تر لەخاسیتەکانی زمانی شیعری، خزانی زمانە (انزیاح اللغه) کە لەشیعردا زمان وەکو خۆی بەکار ناهێنرێت، بەڵکو جێگۆڕکێ بەوشە و هەندێك جار بەرستەکانیش دەکرێت. بۆ نمونە :

محەمەد عومەر عوسمان دەڵێت :

ئەوی بەرووتی لەشەختە و زوقما

لەگۆ نەکەویێ.. نەوەریێ پەنجەی

لەسەرما ناگاو.. گۆرانی ناڵیێ

بۆ بڵێسە و گڕ.. بۆ لار و لەنجەی

ئەگەر بەزمانی ئاسایی و بەبێ خزان ئەو شیعرە بنوسین، دەبێ وا بینوسین :

ئەوی بەرووتی لەشەختە و زوقما

پەنجەی نەوەریێ.. لەگۆ نەکەویێ

لەسەرما ناگاو.. بۆ لار و لەنجەی

بڵیسە وگڕ.. گۆرانی ناڵیٚ

ئەوە شارەزایی شاعیرانەی (محەمەد عومەر عوسمان) ە، کە بەخزانی وشە و رستە ئەو وێنـە شـیعرییە جوانەی دروست کردووە و شیعریەتی کردووە بەبەر رستەکاندا و و ئیقاعێکی چێژ بەخشـی پـیٚ بەخشـیون لەرێگای خزان و کیش و سەرواوە.

هەندێجار خزان لەخزانی زمان تێدەپەڕێت و دەبێت بەخزانی وێنە (انزیاح الصورە)، وشـە و رسـتەکە بەتەواوی فڕیٚ دەدرێت و وشە ورستەی تازەی لەجێگادا دادەنرێت، کە وەکو وێنـە بـاو نییـە و لەسروشـتدا بوونی نییە. بۆ نمونە (شێرکۆ بێکەس) دەڵیٚ : (من تینوێتیم بەگڕ ئەشکیٚ) کە وشە و وێنەی ئاو لابراوە و وشە و وێنەی گڕ خراوەتە جێگای. تەنانەت شـێواز (اسـلوب)، شـێوەیەکە لەشـێوەکانی خـزان، دەڵـێن فلان کەس شێوازی تایبەتی خۆی هەیە، واتا شێوازی نوسینی جیاوازە لەمیعیاری شـێوازی نوسـینی بـاو و خەڵکی تر، تەنانەت نوسەرێك دەڵێت (شێوازی تایبەت واتا کەسەکە خۆی).

هەروەها شاعیر پێویستە جگە لەئیلتیزامکردن بەخاسیەتەکانی زمانی شیعرییەوە، زمان بەپوختی بەکار بهێنێت وەك خۆ پاراستن لەبەکارهێنانی هەڵەی باو لەزماندا لەلایەن خەڵکـەوە، بـۆ نمونـە لـەجیاتی (گوڵـە بـەهارە) دەڵـێن (گـوڵی بـەهاری) یـاخود لـەجیاتی ئـەوەی بڵـێن (هاورێکـەم فارسـە دەڵـێن (هاورێکـەم فارسییە). هەروەها ئیلتیزامکردن بەخاسیەتەکانی زمانی کوردی وبەتایبەت خۆ بەدوور گرتن لەبەکارهێنانی (کۆ). شتێکی تر هەیە، هەندیٚ کەس وا دەزانن بەبەکارهێنانی وشەی تـازە زمـانی شـیعری بـەهێز دەبێـت بەڵام ئەمە پەیوەندی بەزمانی شیعرییەوە نییە بەڵکو ئەمە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانە چونکە زمانی شیعری پەیوەندی بەخاسیەتەکانی زمانی شیعرییەوە هەیـە و چۆنێتی بـەکارهێنانی وشـەکان گرنگـە نـەك ئەوەی وشەی تازە بەکاربهێنرێت یان نا.

باشە تۆ وتت ئەگەر شیعر (فرمان) ی تیا نەبیٚ باشترە، دەتوانیت لەم بارەیەوە روونکردنـەوەی زیاترمـان بدەیتیٚ ؟

وەك وتم پێویستە شیعر کورتبڕ بـیٚ و گـژ و گیـای زمـانی کـەم بـیٚ، چـونکە (رسـتەی نـاویی) هەمیشـە کورتبڕە و گژ وگیای زمانی کەمترە، وا هەست دەکەی زمانێکە بەپێوە وەسـتاوە و تونـد و تۆڵـە، بـەڵام (رستەی فرمانیی) هەمیشە درێژ برە و گژ و گیای زمانی زۆر لەگەڵدایە و پەرش و بڵاوە، وا هەسـت دەکـەی زمانێکە پاڵکەوتووە وشل و شاو و دەڵەمەیە، خـۆت دەتـوانی ئـەو بـەراوردە لەشـیعرەکاندا بکـەی، یـاخود لەنێوان زمانی شیعری پەتی و پەخشاندا بیکەی.

ئەی ئەوەی پێی دەڵێن تێکشکاندنی زمان، لای تۆ چی دەگەیەنێت و دەبێت چۆن بێت ؟

من باوەڕم بەتێکشکاندنی زمان نییە، ئەوە زاراوەیەکی هەڵەیە و لەعەرەبەوە وەرگیراوە (تحگـیم اللغـە، تفجیر اللغە) هەڵەیە. بەڵکو زمان دەزیٚ، لەدایك دەبێت (تولید اللغە) ئەویش لەرێگای خزانـەوە روودەدات. هەر زمانـە و تایبەتمەنـدی خـۆی هەیـە، ملشـکاندن و ملتەقانـدنم بیسـتووە، بـەڵام زمـان شـکاندن و زمـان

تەقاندنم نەبیستووە و نییە. سەیرم لێدێ هەندێك كەس بەبێ ئەوەی لەمەسەلەكە تێبگەن ئەو زاراوە سەقەتانەی عەرەب دەلێنەوە.

ئەی لەبارەی پایەكانی تری شیعرەوە چی دەڵێیت؟

پایەی دووەم مانایە، ئایا مانا چییە؟ وشە و رستە هێمان بۆ مانای كۆمەلێك شت. دوو جۆر مانامان هەیە، یەكەم: وشە و رستە، كە مانای راستە وخۆ بدەن، واتا شتەكان لەسروشتدا چۆنن، هەروا بێت و دەلالەت لەشتی تر نەكات. بۆ نمونە (گۆران) دەلێ :

كۆمەڵە شاخێ سەخت و گەردن گەش

ئاسمانی شینی گرتۆتە باوەش

ئەو وشە و رستانە مانای واقعی خۆیان دەبەخشن و پێویست بەتەئویلكردن ناكەن، واتا داخراون و یەك مانا دەبەخشن.دووەم: مانای ناراستە وخۆ، مانایەكی كراوەیە و قابیلی تەئویلە و دەلالەت لەشتی تر دەكات و لەزهنی وەرگردا بەرجەستە دەبێت، وشە و رستەكە مانای واقعی شتەكان نابەخشن، بۆ نمونە (لەتیف هەڵمەت) دەلێ :

لە پەنجەرەی

فەرهەنگێكی دڕاوەوە

دەڕوانمە نامە سوتاوەكانم

ئاو دەكەمە شوشەیەكی شكاوەوە

بۆ بەهاری چاوەكانم

ئەو شیعرە مەفهومە، بەلاّم ماناكەی ناراستەوخۆیە، مانایەكی كراوەیە و بەچەندین جۆر دەتوانیت تەئویلی بكەی. هەشە وشە ورستەكان رەق و تەق وبێ مانان و لەزهنی وەرگردا بەرجەستە نابن، بۆ نمونە (هاشم سەراج) دەلێ :

(ئەتڵەساوییە سوسناوییە سوندساوییە ئەستەبرەقاوییە

نەرداوییە شەترەنجاوییە دۆزەخاوییە سۆلیناوییەكانی

وڕینەكانی گەمان/ هەڵدانی داشەكان، بازەكان

نەردەكان، رازەكان، سازەكان، نازەكان)

یاخود دەلێ :

ئەی فریوبازترین جوانی

فانتازیترین شیعری خوداوەنداویمان پێبەخشە

ئەی زرافیترین بالاّ بڵندی رەهاكانی ئاسمان

بەو بەرزیترین بالاّ یەزداناویە چلۆن بیردەكەیتەوە؟

ئەو دوو پارچەیە، نمونەن بۆگەلێك لەو چەشنە شیعرنوسینەی ئەمڕۆ. بەلای منەوە ئەمە وشە ریزكردنە، نەك وێنە دروستكردن، چونكە لەهەردوو پارچەكەدا هیچ وێنەیەك لەزهنی وەرگردا بەرجەستە نابێت وهیچ مانایەك نابەخشێت و لەهات و هاوار دەچێت نەك شیعر، ریزكردنی وشەی بەبریق وباق شیعر نییە، من سەیرم لەم (ترین ترین)ە دێت، ئەوە سێ و چوار كەسن (ترین) زۆر بەكار دەهێنن، كۆمەڵێ وشە دەدۆزنەوە

و هەر وشە پاشگرێکی (ترین) ی پێوە دەلکێنن و دەڵێن ئەمە شیعری زەنگدارە ، من ناویانم ناوە (گوڵدەستەی شوعەرای ترینترین). وتمان پایەی سێیەم خەیاڵە، (بۆرخیس) دەڵێ : (مەزنترین شت کە خوا بەخشیوێتی بەمرۆڤ، خەیاڵە). مرۆڤ لەرێگای هەستەکانیەوە درکی شتەکانی سروشت دەکات کە بۆندێکی ئاسایی هەموو شتەکان لەسروشتدا پێکەوە دەبەستێت، ئەو شتانە کە نەقل دەبن بۆ مێشکی مرۆڤ و مێشکی مرۆڤ لەرێگای عەقلەوەو بۆ بەجێهێنانی کاروباری رۆژانەی ئاسایی خۆی مامەڵەیەکی ئاساییان لەگەڵ دەکات، بەلاّم مرۆڤی داهێنەر، مرۆڤی شاعیر لەرێگای خەیاڵەوە ئەو بۆندە ئاساییە تێك دەشکێنێ و بۆندێکی تازە لەنێوان شتەکاندا دروست دەکات کە جیاوازە لەوەی لەسروشتدا هەیە و بەدیهێنانی لەواقیعدا مەحاڵە، بۆ نمونە (عبدالله پەشێو) دەڵێت:

نیازم وابوو،

بۆت دەسگیرکەم،

ئەستێرەی ئاسمانی زەبەند.

پەلکە زێرینەت بۆ بگرم،

بۆتی بکەم بەکەمەربەند.

دەستگیرکردنی ئەستێرە و کردنی پەلکە زێرینە بەکەمەربەند لەراستیدا مەحاڵە، بەلاّم خەیاڵی شاعیر دەتوانێ ئەم کارە بکات و ئەم وێنە جوانە دروست بکات و لەزهنی وەرگردا بەرجەستەی بکات.

لای تۆ دەقی کراوە کام دەقەیەو دەقی داخراو کامەیە؟

وەك لەسەرەوە باسم کرد دەقی داخراو ئەو دەقەیە کە دەقێکی مەفهومە و یەك مانای هەیە و دەلالەت لەهیچی تر ناکات جگە لەمانا راستەوخۆکەی خۆی. دەقی کراوەش ئەو دەقەیە کە قابیلی تەئویلە و دەلالەت لەشتی تر دەکات، بۆ نمونە ئەو کۆپلە شیعرەی (لەتیف هەڵمەت) کۆپلەیەکی بەرجەستەیەو هەر کەسە و دەتوانێ بۆ مەرامی خۆی تەئویلی بکات. بەلاّم لەناو ئەدیبان و نوسەرانی ئێمەدا بۆ تەفسیری دەقی داخراو و دەقی کراوە دوو بۆچونی تر هەیە، کە من لەگەڵ هیچیان نیم، یەکەمیان دەڵێ : مادام ئەو شیعرەی (گۆران) ماناکەی مەفهومە و راستەوخۆیەو هەموو کەس تێیدەگات، خوێندەوار و نەخوێندەوار، نوسەرو نا نووسەر، کەواتا ئەم دەقە کراوەیە بۆ هەموو کەس و ئەو کۆپلە شیعرەی (لەتیف هەڵمەت)یش، کە ماناکەی ناراستەوخۆیە و تەنها لای نوخبە قابیلی تەئویل و تێگەیشتنە، دەقێکی داخراوە. دووەمیان دەڵێ: دەقی داخراو یەك شێوازی نوسینە، بەلاّم دەقی کراوە یاخود دەڵێن دەقی والاّ ئەو دەقەیە کە شیعر و چیرۆك و پەخشانو دیالۆگ و مەنەلۆگ و بنەمای هونەرەکانی تری تێدا تێهەڵکێش کراوە. من بەپێی خوێندنەوە و تێگەیشتنی خۆم ئەو بۆچوونەی سەرەوەی خۆمم پێ راستە.

زۆر جار دەوترێت شیعر درۆیەو دوورە لەواقیعەوە، تۆ ئەم درۆبوونەی شیعر چۆن دەبینیت؟

شیعر درۆ نییە، بەڵکو شیعر دروستکردنی وێنەیەکە کە لەواقیعدا نییە، وەك وتم شیعر میتافزیکە. ئەوە عەرەب دەڵێ (الشعر اعزبە اکزبە) واتا خۆشترین شیعر درۆیترینیانە، خوای گەورەش لەقورئاندا دەفەرموێ (و الشعراو يتبعهم الغاوون.الم تر ﭬی کل واد يهيمون. يقولون مالا يفعلون) واتا شاعیران خەڵکی سادە وخەڵەتاو دوایان دەکەون. سەر بەهەموو دۆڵیکدا دەکەن. ئەوەی دەیڵێن کاری پێناکەن) ئەمانە

ماناى ئەوە ناگەیەنن کە شیعر درۆ بێت، بەڵکو شیعر شتێکە لەسروشتدا نییە، بۆ نمونە ئەو شیعرەی سەرەوەی (عبداللە پەشێو) وەك وتم دەستگیرکردنی ئەستێرە و کردنی پەلکە زێرینە بەکەمەربەند، لەواقیعدا مەحاڵە، بەڵام درۆ نییە و وێنەیەکە خەیاڵی شاعیر دروستی دەکات. تەنانەت ئەفلاتونیش شاعیرانی لەکۆمارەکەی دەرکرد، ئەویش وتی چونکە ئەمانە ئەوەی دەیڵێن کاری پێناکەن، چونکە وەهم و خەیاڵە. من پێم سەیرە (کامبیزی کەریمی)، لەگفتوگۆیەکدا دەڵێت (من دوو سێ ساڵ لەگەڵ باوکمدا درۆم ئەکرد تا فێری شیعر نوسین بووم و بووم بەشاعیر). تۆ بڵێی هەموو شاعیران درۆزن بن !؟ ئەوەی دەڵێ شیعر درۆیە، نازانی مەسەلەکە چیە و لەشیعر تێنەگەیشتووە و کارەساتەکەش لەوەدایە خەریکی شیعر نوسینە و خۆی بەشاعیر دەزانێ.

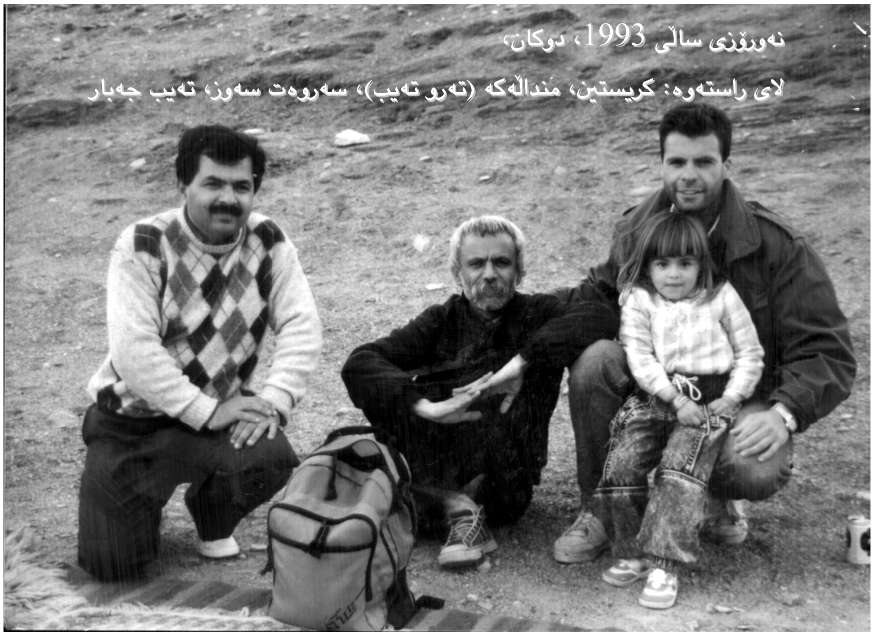

ئایا بەڕای تۆ شیعر سیستمێکی تایبەت بەخۆی هەیە، یان نا؟

شیعر نوسین بەلای منەوە ئیلهام و بەهرە و ئیرادەیە، کۆمەڵی محدداتی هەیە نەك سیستم، وەك لەنمونەی یاری تۆپی پێدا باسمکرد، کۆمەڵێ بنەمای گشتیی هەیە، کە نابێت لێیدەربچین، بەڵام هەر شاعیرە و هەر یاریکەرە کۆمەڵێ خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیە کە چۆن یاری بەوشە و تۆپەکە دەکەن. بەڵام فیساغورس دەڵێت (الکون عدد و نغم) واتا گەردوون ژمارە و ئاوازە. ژمارە و ئاوازیش واتا ماتماتیك و مۆسیقا، واتا سیستمی رێکوپێكو پوخت، مرۆڤ لەژێر کاریگەری ئیقاعی دوو سیستمە، سیستمی گەردوون و سیستمی جەستەی خۆی، کە هەردوکیان ژمارە و ئاوازن،بەڵام ئایا بۆچی هەڵسوکەوت و بەرهەمی مرۆڤ نابێت بەسیستم؟ هەموو کتێبە پیرۆزەکان، هەموو هەوڵی پێغەمبەران، هەموو بۆچونی فەیلەسوف و زانایان ، هەوڵدانە بۆ بەسیستەماتیك کردنی ژیانی کۆمەڵگای مرۆڤ بۆ ئەوەی بەخۆشی و رێکوپێك بژی و روح و

دەروونی ئاسودە بێت.بەڵام ئایە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، دەکرێت بەسیستەم بڕوات بەڕێوە، ئەوە پرسیارێکی ئەزەلی مرۆڤە و تا ئێستا عەودالّی وەڵامێتی، یاخود (النفس اللوامه) هەر بەردەوام دەبێت؟؟. ئایە ماتریالیزمی دیالیکتیك هەوڵدان نییە بۆ دۆزینەوەی یاساکانی گەردوون؟! ئایە ماتریالیزمی مێژوویی هەوڵدان نییە بۆ پراکتیزەکردنی یاساکانی گەردوون بەسەر کۆمەڵگای مرۆڤدا، بۆ ئەوەی ببێت بەسیستەماتیك وەکو گەردوون؟! ئەمانە هەوڵدانن، نازانم فکری مرۆڤ بەکوێیان دەگەیەنێت ! لەدوا رۆژدا وەڵامی پرسیارەکە دەداتەوە یان نا !؟ لەبەرئەوە بەرای من جاریّ هەموو شتێك کۆمەڵیّ بنەمای گشتیی هەیە و کۆمەڵی خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیە، شیعریش یەکێکە لەو شتانە، من باوەڕم بەفەوزا و بەرەڵایی نییە.چی لەبواری شیعر یان بوارەکانی تری ژیانی مرۆڤدا.

بەشێوەیەکی گشتیی رەخنەی کوردیی چۆن دەبینیت؟

من ناڵێم رەخنەمان نییە، هەمانە. بەڵام رەخنەیەکی لاوازە و زیاتر بایەخ بەلایەنی ناوەڕۆك دەدات، زۆرتر راڤەکردنی شیعرە لەبواری کۆمەڵایەتی و سیاسی و دەروونی. رەخنە لای ئێمە زۆر کەم نەبێت بایەخ بەلایەنی تەکنیکی شیعر نادات. من لەگەڵ ئەوەدا نیم، دەقێك بنەماکانی شیعری تێدا نەبێت و ناوەڕۆکەکەی هەڵبسەنگێنرێت و بەشیعرێکی باش لەقەڵەم بدرێت و خەڵکی پیّ چەواشە بکرێت.

لای ئێمە دوو تۆمەتی گەورە بۆ هەر نوسەر و شاعیرێك ئامادەن، ئەگەر بخوێنێتەوە پێی دەڵێن دزو ئەگەر نەشخوێنێتەوە پێی دەڵێن نەخوێندەوار، تۆ لەم بارەیەوە چی دەڵێیت؟

لەئەدەبدا گواستنەوەی راستەوخۆ و دەقا و دەق ئەوە دزییە و هەشبووە و هەشە. من رام وایە دابڕان لەئەدەب یان زانستی کۆمەڵایەتییدا بوونی نییە، چونکە پرۆسەیەکی بەردەوام و پێکەوە گرێدراون بەدرێژایی مێژووی مرۆڤ، بەڵام لەزانستەکانی سروشتدا دابڕان هەیە، بۆ نمونە کاتێك (گالیلۆ) وتی: خۆر بەدەوری زەویدا ناسوڕێتەوە، بەڵکو زەوی بەدەوری خۆردا دەسوڕێتەوە، ئەمە دابڕانێکی تەواو بوو لەگەڵ مەعریفەی پێش خۆیدا. بەڵام ئەمە لەشیعر و لەئەدەبدا روو نادات، چونکە لەماندا هاوکێشەیەك نییە هەمومان لەسەری رێککەوتبین و کەسێك بێت هەڵیبوەشێنێتەوە.لە بواری رۆشنبیریدا، لێکچوون و لێکوەرگرتن و کارتێکرن ئاساییە، ئەمەیان ناچێتە خانەی دزییەوە، لای ئێمە ئەم دوو حاڵەتە تێکەڵ دەکرێن. زۆر ئاساییە شاعیرێك کاریگەری شاعیرێکی تری لەسەر بێت، بەڵام دەبێت لەرێگای ئەو کاریگەرییەوە شتێکی تازە بەرهەم بهێنێت. بۆ نمونە رۆمان لای ئێمە کارێکی تازەیە و ئێمە لاسایی ئەورووپامان کردۆتەوە کە رۆمانمان نوسیوە، کەچی رۆمانەکانی ئێمە لەگەڵ رۆمانەکانی ئەواندا جیاوازن. ئەمە دزی نییە بەڵکو وەرگرتن و کارتێکردنە و زۆر ئاساییە.

ئەی لەبارەی شیعری ئێستای کوردییەوە چی دەڵێیت؟

ناتوانم بڵێم شیعرمان نییە، بەڵام فەوزاکە زیاترە. هەندێك دەنگو شیعری تاك و تەرامان هەیە،بە بەراورد لەگەڵ سەردەمی حەفتاکان، کەم و لاوازن. ئەوەی من موتابعەی دەکەم رۆژانە و هەفتانە و مانگانە، لەرۆژنامە و گۆڤارەکاندا بڵاو دەبنەوە زیاتر قسەکردن و هات و هاوار و پاڕانەوەن نەك شیعر وتن. زۆربەیان زیاتر لەوەی شیعریەتیان تیادا بێت راپۆرت ئامێزن. ئەمڕۆ بازاڕی شیعری ئێمە وەك بازاڕی شت و مەکی بازرگانی لێهاتووە، بازاڕمان پڕە لەمەواد و خواردنی بێکەڵك و ئیکسپایەر، هەمووی لەدەرەوە دەهێنرێت. بەداخەوە بازاڕی شیعر و ئەدەبی ئێمەش وای لێهاتووە، کە زۆربەیان بێکەڵك و ئیکسپایەرن و لەدەرەوە دەهێنرێن و هیچ مۆرکی کوردەواریان بەبەرا ناکرێت.

تۆ وەکو ئەندازیارێك، ئایا پەیوەندی لەنێوان ئەندازە و ئەدەبدا چۆن دەبینیت ؟ ئاخۆ سەرقاڵیت بەکاری ئەندازەوە هۆکارێك نییە بۆ ئەوەی کەم بنوسیت.!

دەتوانین بڵێین، پەیوەندییەك لەنێوان ئەندازە و ئەدەبدا هەیە، چونکە ئەندازەش وەکو مۆسیقا هەم زانستە و هەم هونەرە، بەڵام بەداخەوە لای ئێمە تەنها وەکو زانست بەکاردەهێنرێت، زۆر برادەری نوسەر بەمن دەڵێن تۆ لەبواری ئەدەبیشدا وەکو ئەندازە مامەڵە لەگەڵ دەقدا دەکەی، زۆر ئەندازیاریش پێمدەڵێن، تۆ وەك ئەدیب و هونەرمەند مامەڵە لەگەڵ کەرەسەی بیناسازی و ئەندازەدا دەکەی. من بڕوام وایە ئەمە دەکرێت،چونکە ئەندازە سیستمی هەیە و پەیوەندی نێوان شتەکان رێکدەخات، دەقیش محدداتی هەیە و پەیوەندی نێوان وشە و وێنەکان رێکدەخات.

من هەمیشە شار، یان پرۆژەی ئەندازەیی وەکو دەقێك تەماشا دەکەم، پێموایە چۆن دەبێت لەشاردا هەموو شتەکان پێکەوە کار بکەن، دەبێت لەدەقیشدا هەموو پایەکان پێکەوە لەکاردا بن.جا کاریگەری، بەڵێ پیشەکەم کاریگەری لەسەر ئەوە هەبووە کە من کەم بنوسم، چوونیشم بۆ کۆلێژی ئەندازە بەحەزی خۆم نەبوو، ئەو بابەتە حیکایەتێکی دووروودرێژەو لێرەدا جێی باسکردن نییە. لەماوەی زانکۆ و دوای چەند ساڵێك لەتەخروجکردنم ئەو درکە هونەریەم بۆ زانستی ئەندازە نەبوو، تەنها وەکو زانست و کۆمەڵێك هاوکێشە مامەڵەم لەگەڵ دەکرد، بەڵام پاش خوێندنەوەو ئیش کردنێکی زۆر زانیم ئەندازەش لایەنێکی گەورەی هونەرە، بەتایبەتی لەبواری میعمار و پلانسازی شار و رێکخستنی شار و دروستکردنی شۆستە و شەقام و خانوو و باڵەخانە و باخچە و فولکە و رێگا و پرد و..هتد. من بەهۆی سەرقاڵیم بەئیش و کاری ئەندازەیی و بژێوی ژیانی خۆم و منداڵم و کەس و کارمەوە، کەمتر ئەپەرژێمە سەر نوسین. شیعر نوسینیش تەفەروغی دەوێت،مێشکی هێمن و ئارامی دەوێت، جیهانی تایبەتی خۆی هەیە، لەتیف هەڵمەت وتەنی: ((دەبێت بچیتە ناو ئەشکەوتی شیعرەوە))، بەڵام من زۆرتر لەناو ئەشکەوتی ئەندازە و ژیاندام. لەگەڵ ئەوەشدا هەرگیز لەخوێندنەوە و موتابعە و کڕینی رۆژنامە و کتێب دانەبڕاوم.کەم و زۆر سەردانی پیشانگای شێوەکاری و فیستیڤاڵ وکۆڕو کۆبونەوەی هونەری و ئەدەبی دەکەم.هەروەها خۆت دەزانی لەبواری ئەندازەشەدا وتار و نوسینم هەیە.

پەیوەندی منداڵێتیی بەشیعرەوە چۆن دەبینیت؟

من سەرسامم بەرستەیەکی بۆدلێری شاعیری فەرەنسی کە دەڵێت: ((العبقریە هی استعادە الگفولە قصداً)) واتا بلیمەتی گەڕانەوەیەکی بەمەبەستە بۆ منداڵێتی. چونکە مرۆڤ لەمنداڵیدا زۆر بێگەرد و پاك و مێشکی سافە، هەمیشە حەز لەبینین و داهێنانی شتی جوان دەکات، بەڵام کاتێك کە گەورە دەبێت تووشی کۆمەڵێك ململانێ و ناکۆکی دەبێت لەگەڵ کۆمەڵگا و سروشتدا، کە ئەمانە دەبنە هۆی بارقورسیی بەسەر مێشك و دڵ و دەرونی مرۆڤەوە و لەداهێنانی دوور دەخەنەوە، بەتایبەت لەم شار و وڵاتە بێسەروبەرەی ئێمەدا، کە ملکەچی هیچ سیستەمێك نییە، لەهیچ بوارێکی ژیانداو زەمانەتی هیچ شتێکیش نییە. لەبەر ئەوە مرۆڤی شاعیر یان داهێنەر پێویستی بەوەیە بەمەبەست بگەڕێتەوە بۆ منداڵێتیو سەردەمی پاکێتی تاکو بتوانێت داهێنان بکات. ئەمەش بەهەموو کەس ناکرێت، تەئکید لەسەر ئیرادەی بەهێز ئەکەمەوە، چونکە ئەو گەڕانەوەیە ئیرادەیەکی بەهێزی دەوێ، بۆیە شاعیر و داهێنەری راستەقینەمان کەمە.

تۆ خاوەنی کتێبخانەیەکی گەورە و چاکیت، ئایە ژمارەی کتێبەکانت نزیکەی چەند دەبێت؟

من لەراستیدا کتێبەکانم نەژماردووە، بەڵام هەزاران کتێبم لەبوارەکانی ئەدەب، مێژوو، فکر، فەلسەفە، زمان، ئەندازە وشارسازی، شێوەکاری، شانۆ، سینەما، مۆسیقاو هەندێکیش کتێبی سیاسی، هەیە. کتێبەکانم زۆربەی هەر زۆریان بەعەرەبی و کوردین و هەندێکیش بەئینگلیزی و چەند دانەیەکش بەفارسی.من لەسالی (1969)ەوە تائێستا بەبەردەوامی کتێب دەکرم. لەسالی (1974)دا بەشێك لەکتێبەکانم فەوتان، لەسالی (1982) لەکەرکوك لەترسی پیاوانی رژێم کە چاودێریان خستبووە سەر ماڵمان بەشێك لەکتێبەکانم فەوتاند، شەش فەردە کتێبم لەدێکەی خۆماندا دانابوو کە لەسالی (1985) لەئەنجامی روخانی دێیکەماندا فەوتان، لەمەنعتەجەولەکەی سالی (1985)دا لەسلێمانیش کۆمەڵێ کتێبی خۆمم فەوتاند، لەرووداوەکانی سالی (1996) یشدا، کتێبخانەکەم بەتەواوی فەوتا، بەڵام دواتر توانیم بەشێکی زۆریان کە لەماڵێکدا پارێزراو بوون بکڕمەوە. ئەوانەشی کە مەبەستم بوو پەیدای بکەمەوە لەرێگای برادەرانمەوە لەوڵاتانی تر بۆیان هێنام و زۆر کتێبی تازەی تریش و ئێستاش برادەرەکانم لەدەرەوە بۆم دەهێنن، من زۆر بەدەگمەن نەبێت کتێب لەکەس وەرناگرم بۆ خوێندنەوە، کتێبیش بەچەند برادەرێکی تایبەت نەبێت کە لەپەنجەی یەك دەست تێناپەڕن، بەکەس نادەم بۆ خوێندنەوە. ئەگەر کتێبێك دەربچێت و لێرەش دەست نەکەوێت و مەبەستم بێت، لەبنی دنیاش بێت پەیدای دەکەم، کتێبم زۆر خۆش دەوێت و بەو جیهانەی دەزانم کە لەواقیعدا نەمتوانیوە بیدۆزمەوە، بچمە هەر شارێکیش یەکەم جار دەچمە کتێبخانەکانی. لەسلێمانی–ش دوا نیوەڕوانی رۆژی هەینی ناچم بۆ بازاڕ چونکە زۆربەی کتێبخانەکانی داخراون، وا دەزانم بازاڕەکە چۆڵە.

من دەزانم تۆ ئەندامی کۆمەڵە بوویت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وا ناسراوی کە ئەندامی گروپی وجودیەکانیش بووی، ئەم دوو حاڵەتەت چۆن پێکەوە کۆکردبۆوە؟

راستە، بەڵام گروپی وجودیەکان ئەندام و مەندامیان نەبوو، چونکە حیزب نەبوون.

باشە دەتوانیت هەندێك باسی گروپی وجودیەکانمان بۆ بکەیت، کێ بوون، چۆن بوون، دەیانویست چی بکەن؟

راستێکەی من ئەو برادەرانەم سالی (1976) ناسی، پێشتر چۆن دروستبوون؟ من نایزانم، ئەوە (د. محەمەد کەمال) لەپێشەکی کتێبەکەیدا (فەلسەفەی سارتەرو خوێندنەوەیەکی نوێ) باشتر باسی دەکات و ناوی زۆربەی گروپەکەی تیایە.گروپی وجودیەکان کۆمەڵێ برادەری رۆشنبیر بوون زیاتر بایەخیان بەبابەتی فەلسەفی و فیکری و ئەدەب و هونەر دەدا، تێڕوانینیان جیاواز بوو لەگەڵ رەوتی رۆشنبیری ئەو سەردەمەدا، بۆ نمونە ئەندامانی کۆمەڵە و گروپ و حیزبە چەپەکانی تر بایەخیان بەبواری (خەباتی سیاسی، خەباتی چینایەتی و جەماوەری، خەباتی چەکداریو..هتد) دەدا، بەڵام وجودیەکان زیاتر بایەخیان بەخودی مرۆڤ، لایەنی روحی مرۆڤ، دەوری تاك لەمێژوو و لەناو کۆمەڵدا، دەدا. بەڵام وانەبێ مەسەلەی کوردایەتی و نەتەوایەتیان پشتگوێ خستبێ، بەڵکو ئێستاش و ئیسپاتیش بوو کە هەموو خەڵکی دڵسۆز و نیشتیمان پەروەرن، هەر کەسە بەپێی توانای خۆی دەوری بینیوەو دەبینێ لەخزمەتی گەل و وڵاتدا. بەتەنها من نەبووم کە ئەندامی کۆمەڵە بووم و لەگەڵ گروپی وجودیەکانیشدا بووم، دوای چەند سالێك بۆم دەرکەوت چەند کەسێکی ترمان ئەندامی کۆمەڵە بوون. سالی (1979) دوان لەو گروپە رۆیشتن بۆ (پاکستان) بۆ خوێندن، دوای تەشەنەسەندنی شەڕی (عیراق –ئیران) گروپەکە هەریەکەی بەلایەکدا رۆیشت، هەندێکیان پەیوەندییان بەشۆڕشەوە کرد و هەندێکیان روویان کردە هەندەران و تەنها (من و

حەسەن حەمزە و سەروەت سەوزی رەحمەتی) ماینـەوە. دوای راپـەڕین بەشـێکیان لەهەنـدەران مانـەوە و بەشێکیان هاتنەوەو ئێسـتاش پەیوەنـدی و برادەریمـان زۆر تونـدو تۆڵـە، چ ئەوانـەی لێـرەن و چ ئەوانـەی هەندەرانیش. ئەو ساڵانەی حەفتاکان زیاتر لەچاپخانەکان و ماڵان و بەتایبەت چاپخانەکەی کاك (مەجید) کە بەرامبەر بەنزینخانەی عەقاری بوو گفتوگۆی بابەتی ئەدەبی و فیکری و فەلسەفی مان دەکرد. نە ئەوساش و نە ئێستاش گروپی وجودیەکان رێکخستنێکی حیزبی نەبوو، بەڵکو کۆمەڵێ برادەر بـووین خـەمی هاوبەشـی رۆشنبیریمان هەبوو، لەژێر کارتێکردنی ئەواندا من کۆمەڵێ کتێبی (کۆلن ولسن و سارتەر و کامو) و رۆمانی(زۆربای) ی (کازانتازاکی) و چەند کتێبێکی فیکری و فەلسەفی ترم خوێندەوە.

چۆنە تا ئێستا ئەم زانیاری و بیروبۆچوونانەت لەکتێبێکدا تۆمارو چاپ نەکردووە؟

راستی من دەمێ ساڵە خەریکی نوسینی چەند دیراسەیەکم، بەڵام هەمووی بچڕ بچڕ و پـەرش و بـڵاوە و تـا ئێستاش کاتێکی وام نەبووە کە بتوانم هـەموویان رێکبخەمـەوە و بیکـەم بـەکتێبێك. وەك وتیشـم مـن کـەم نوسم و هیوادارم لەئایندەدا بتوانم تەواویان بکەم و بەشێوەی کتێب بڵاویان بکەمەوە.

*ئەم دیدارە لەژمارە (27)ی گۆڤاری (هەنار)دا بڵاوکراوەتەوە.